

Гласність в праві:

деякі аспекти вивчення та розгляду

Н. М. Оніщенко

доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України

Стаття присвячена проблематиці сутнісного насичення категорії «гласність в праві». Наводяться певні аргументи розгляду цього термінопоняття як відмінного від поняття «відкритості», з одного боку, а з іншого — як поняття, що є набагато більшим за обсягом та змістом, ніж «гласність судочинства» або «гласність судового розгляду». Окремий вектор викладу присвячений ролі статейних та монографічних видань в забезпеченні гласності правової доктрини відповідно до вимог сучасного суспільства та правового розвитку. Цікавим в цьому контексті є розгляд категорії «сприйняття права» в умовах демократичного розвитку.

Ключові слова: гласність, гласність в праві, гласність судового розгляду, гласність судочинства, право, загальнообов'язковість норми права, сприйняття права.

Стаття посвячена проблематике сущностного насыщения категории «гласность в праве». Приводятся определенные аргументы рассмотрения этого терминопонятия как отличного от понятия «открытости», с одной стороны, а с другой — как понятие, намного больше по объему и содержанию, чем «гласность судопроизводства»

или «гласность судебного разбирательства». Отдельный вектор изложения, посвященный роли статейных и монографических изданий в обеспечении гласности правовой доктрины в соответствии с требованиями современного общества и правового развития. Интересным в этом контексте является рассмотрение категории «восприятие права» в условиях демократического развития.

Ключевые слова: гласность, гласность в праве, гласность судебного разбирательства, гласность судопроизводства, право, общеобязательность нормы права, восприятие права.

The article is about the essential saturation of the category of «transparency in the law». We give some consideration of the arguments of the term-concepts as distinct from the concept of «openness» on the one hand, and on the other as a concept, is a much larger and content than the «trial publicity» or «public hearings». Separate vector presentation on the role Stateyny and monographs to ensure transparency of the legal doctrine, in accordance with the requirements of modern society and legal development. Interesting in this context of the category of «the perception of law» in terms of democratic development.

Keywords: transparency, transparency in law, public hearings, the publicity of proceedings, law, law of general effect, the perception of law.

У вітчизняній юриспруденції категорія «гласність», як правило, асоціюється з категоріями «гласність судочинства», «гласність судового розгляду» тощо. Втім слід зауважити, що «гласність в праві» — це категорія, яка не може ототожнюватися з вищезазначеними поняттями. Причому, слід мати на ува-

зі, що існує багато її характеристик, різнобічних підходів до вивчення, багатоманітність змістовного «насичення». Спробуємо це обґрунтувати, звернувшись до категоріального, понятійного апарату, порівнюючи відповідні термінопоняття.

Термін «гласність судового розгляду» закріплений в ст. 27 КПК України, цей термін виписано також у ст. 6 ЦПК України, ст. 12 Кодексу адміністративного судочинства України тощо. Втім, на наш погляд, у згаданих нормативно-правових актах термінопоняття «гласність» ближче до терміна «відкритість» або ототожнюється з ним. Проте поняття категорії «гласність в праві» ширша за обсягом та змістом. Звернемося до прикладного ілюстративного матеріалу.

Проілюструємо так зване філологічне (мовне) тлумачення терміна «гласність». Крім того, слід визначити, що представники юридичної науки в нього вкладають, коли мова йде саме про право. У загальновідомому словнику гласність визначена як загальна відомість чогонебудь [3, с. 173]. Гласність — це доступність для широкої громадськості, відкритість, публічність [2, с. 244].

Функціональне навантаження інституту «гласність» продемонструємо на рівні енциклопедичних юридичних видань.

Гласність — один з принципів: 1) здійснення демократії, гарантії ефективного функціонування усіх її інститутів; 2) діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; 3) реалізації права на інформацію [5, с. 596].

В такий спосіб в найширшому сенсі гласність у праві можна визначити як забезпечення доступності правового змісту, правових концепцій, положень законодавства, напрямів правового розвитку.

Заглибимося в історичну ретроспективу. Ще в законнику Хаммурапі (18 ст. до н. е.) зазначалося, що призначення права в тому, щоб «сильні» не ображали «слабшого» [4, с. 43]. Цей законник був базальтовим стовпом, виставленим на площі, що забезпечувало широке ознайомлення з правовими вимогами того часу [4, с. 43]. Серед схожих ілюстративних положень — Закони Драконта (7 ст. до н. е.), що викарбовувалися на кам'яних стелах, Закони 12 таблиць (5 ст. до н. е.) викарбовувалися на 12 дерев'яних дошках, кодекс Сеті I, що мав «скельну форму», тобто був викарбований на скелях (13-12 ст. до н. е.).

До певних своєрідних проявів гласності в стародавньому праві (не вдаючись в оцінку з точки зору гуманності) можна віднести публічність покарань або стародавні ордалії. Можна було б навести й інші приклади, втім важливим є той факт, що гласність була іманентно властивою праву ще зі стародавніх часів.

Ускладнення суспільних відносин, цивілізаційний розвиток суспільства призводять до появи і проявів нових форм гласності в праві.

Серед багатьох ознак правових норм, аксіоматичним, відомим ще з часів студентського ознайомлення та вивчення, є наступне положення: правові норми обов'язкові до виконання суб'єктами незалежно від сприйняття чи розуміння ними змісту норми [7, с. 271-276].

Не заперечуючи цю тезу по формі, хотілося б сьогодні викласти деякі міркування щодо взаємозв'язку загальнообов'язковості норми до виконання, її сприйняття та узгодження її вимог з внутрішніми переконаннями суб'єкта.

В цьому зв'язку хотілося б констатувати, що інститут гласності повинен відігравати і відіграє значну

роль в правовому розвитку, оскільки загальнообов'язковість дотримання норм права повинна перетворюватися на внутрішнє переконання кожного суб'єкта правовідносин — кожного свідомого члена суспільства. Проте останнє можливе тільки за умови доступності права, можливості ознайомлення з його витоками та постулатами. Не тільки з «буквою» законодавства, а з духом всієї правової тканини, феноменом права в певних реаліях суспільного розвитку. Не слід, на наш погляд, переконувати в тому, що цивілізоване право цивілізованих народів повинно сприйматися кожним членом суспільства, оскільки право, яке свідомо не підтримується, не поважається, не стає «законом життя» і поведінковою нормою кожного індивіда, обов'язково є безпорадним в боротьбі з корупцією, хабарництвом, зловживаннями тощо, не дивлячись на формальну відповідність цивілізованим формам, загальноприйнятим стандартам та міжнародним нормам.

У проблематиці «гласність в праві» спробуємо виділити два аспекти: внутрішньодержавний та міжнародний. Цікавим в цьому контексті є також питання, наскільки сьогодні кожний член суспільства може вгамувати «здоровий правовий голод» або потребу обізнаності з правом.

Наскільки ж важливою є категорія «правова освіченість» в життєдіяльності людини? Якщо виступати в рамках не тільки пошукових теоретичних моделей, а й практичних ракурсів і напрямів, можна констатувати, що якість нашого життя, безумовно, пов'язана з цією категорією: від бізнес-плану до якості медичного обслуговування, від належних умов праці до належних умов відпочинку.

Так ми безпосередньо стикаємося з потребою особистого оволодін-

ня не тільки «азбукою права», а й потребою більш високого рівня правової освіченості. Скільки б негарздів нашого економічного, соціального, політичного (свіжий ілюстративний приклад — парламентські вибори 2012 р.) життя, скільки зайвих нарікань на владу, державу, суспільство, роботодавців тощо вдалось би уникнути, якби кожний пересічний громадянин незалежно від віку, статі і соціального становища мав нині більшу правову грамотність, більше можливостей для широкого правоознайомлення.

Як і кожна теоретико-прикладна проблема, ця проблема не є виключенням і повинна враховувати як нові підходи, способи, методи вивчення, так і відповідну методіку щодо її реалізації. Відповідно до першої позиції слід відразу наголосити на необхідності, запровадження іншого, відмінного від попередніх часів підходу: пропозиція оволодіння не «правовим мінімумом» (цього явно не достатньо), а необхідним, відповідним цивілізованому суспільству рівнем правових знань в площині сучасного праводержавотворення.

Отже, закономірний інтерес питання: наскільки правові видання виконують необхідні суспільству функції. Цікавим в цьому контексті є і питання вартості публікацій у загальнодоступних юридичних виданнях і, — чи можна з урахуванням далеко не дешевого способу оприлюднення правової інформації вважати, що сьогодні наявні покращення в площині ознайомлення суспільства з правовою доктриною взагалі. Безумовно, це не просте питання, важливою відповіддю на яке є: «Чи не продаємо ми сьогодні процеси, коли публічні юридичні дискусії стануть справою тільки наукової молоді — представників прошарку, що зобов'язані виконати статейний «дисертаційний міні-

мум» (5 публікацій у вітчизняних дже-релах). Що ж до серйозних наукових розробок в соціогуманітарній сфері, зокрема, в правовій, то складається враження, що наукові видання здебільшого зацікавлені у кількості, а не у якості публікацій, враховуючи необхідний їм грошовий еквівалент, здатний підтримувати життєдіяльність видання. Приємним винятком в цьому контексті є журнал «Бюлетень Міністерства юстиції України», де до цього часу збережена можливість безоплатної публікації, широкого оприлюднення наукових наробок, дискусійних поглядів та сутнісних пропозицій.

Певні аналогічні претензії можна пред'явити і до монографічних публікацій. В них, безумовно, є суттєва потреба у суспільстві, яке намагається розвивати інститути громадянського суспільства та «сповідувати» постулати правової держави.

Справа в тому, що монографічні наукові видання спонсоровані, як правило, авторами і тому виходять невеликим тиражем, а отже, стають надбанням не стільки громадськості, скільки певних наукових кіл. Правда, можна зауважити, що інтернет-мережі до деякої міри заповнюють відповідні прогалини. Втім до самих інтернет-мереж та інтернет-видань існує ряд суттєвих претензій принаймні на сьогоднішній день.

Поняття інформаційного правового простору — категорія змінна. Сама ж інформаційна діяльність потребує чіткої правової регламентації. Сьогодні впевнено можна говорити, і це відзначають окремі вчені, про сформоване глобальне інформаційне суспільство, в якому обробкою інформації та її вищої форми — знань — зайнято більше людей, ніж обробкою сировини та матеріалів, але кількість пропонованого матеріалу не означає його якості.

«Інтернет», «кіберпростір», «віртуальна реальність» — це поняття, які за останнє десятиліття чільно увійшли не тільки у повсякденний обіг наших співвітчизників, але також активно почали «захоплювати» і наукову сферу людської діяльності. Однак, на жаль, мусимо визнати, що на теперішній час майже всі відносини, пов'язані зі збиранням, обробкою, передачею та іншим використанням інформації в електронній формі, не тільки не врегульовані правом, але на нормативному рівні навіть не визначені дефініції основних понять, на формально визначеній основі яких має будуватися правове регулювання (наприклад, кіберпростір, кіберзлочинність, протокол передачі даних, шлюз, проксі-сервер тощо).

Легкодоступна змінюваність інформації в електронній формі: на відміну від стабільної документально оформленої інформації електронна інформація не має форми, стабільної у часі та просторі. У зв'язку із цим, електронна інформація циркулює переважно неконтрольовано та хаотично [1, с. 563].

Ще одна проблема полягає у необхідності вирішити питання про контроль над інформацією, що розповсюджується в електронних мережах, насамперед, в Інтернеті. Крім цього, стає очевидним, що жодна сучасна держава неспроможна самостійно вирішити всі питання, пов'язані з розвитком електронного інформаційного простору.

Поступовий розвиток глобального інформаційного суспільства вимагає забезпечення його належного правового регулювання як на міжнародному, так і на національному рівнях [6, с. 33-36].

Стосовно зовнішнього або міжнародного аспекту вітчизняної гласності в праві слід зауважити, що останнім часом точиться жвава дискусія щодо обов'язковості закордонних фа-

хових публікацій для здобувачів наукових ступенів. Втім, ще раз наголосимо, що наукові знання «прирастають» не тільки працями наукової молоді. Що ж стосується «зрілих» досвідчених науковців, то критерії обов'язкової закордонної «прокатки» своїх наукових ідей (індекс цитування) є не до кінця продуманим для представників гуманітарної науки*. Оскільки цей критерій є суто інструментальним, кількісним, а не сутнісним. По-перше, «насильницька гласність» правових ідей до позитивного результату навряд чи призведе. Необхідно, щоб праці вітчизняних фахівців правової сфери були затребувані хоча б у близькому зарубіжжі, а публікації мали не примусовий характер, а були підкріплені науковим авторитетом авторів, що знані у пострадянському просторі. Це ж можливо лише за умови поглиблення наукових зв'язків і контактів. Цьому сприяють такі заходи, як міжнародні наукові конференції, симпозиуми, конгреси.

Важко сказати, коли проводилися, наприклад, останні конгреси за роки незалежності України, а участь у міжнародних конкурсах наших монографічних видань є, мабуть, недосяжною мрією науковців.

Втім, слід вказати на деякі позитивні зрушення в цьому контексті. Цікавим напрацюванням слід вважати досвід журналу «Право України», який пропонує публікації українською, російською і англійською мовами. На жаль, у вітчизняному юридичному просторі таких прикладів небагато.

* Індекс цитування — прийнята в науковому середовищі оцінка «значущості праць» ученого. Величина індексу визначається кількістю посилань на цю працю (чи прізвище) в інших джерелах. Однак, для точного визначення значущості наукової праці важливим є не тільки «кількість» посилань на неї, а й якість самої праці.

Що ж стосується монографічних видань іноземними мовами, такі приклади взагалі поодинокі. Хотілося б навести приклад російської версії п'ятитомного видання «Правова система України: історія, стан та перспективи. — Х.: Право, 2008».

В умовах сьогодення особливо великого значення набуває дієвість права: відчуття захищеності кожним, гарантованості прав та законних інтересів, протистояння сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівної дії механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантування та забезпечення системи безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи суспільства та держави. Це далеко не повний перелік наших очікувань від сучасного права. Багато в чому успіхи демократичних перетворень залежать від того, наскільки право в суспільстві підтримується та поважається різними соціумами та кожним індиві-

дом зокрема, наскільки право стає доступним для кожного.

Підводячи підсумок нашим, багато в чому дискусійним міркуванням, хочемо наголосити на важливості забезпечення гласності (як результат доступності) права в сучасному суспільному розвитку, необхідності розширення кордонів наукового спілкування сьогодні, переходу від «примусової» статейної публікації в іноземних фахових джерелах до пропозицій викласти провідним вченим нашої країни свої думки та ідеї на сторінках іноземних видань. Усвідомлення та опрацювання цієї проблематики є складною справою, але необхідною, оскільки право, яке «не робить крок» назустріч Людині, може лишатися «кишеньковим» інструментом суто науковців. Воно ніколи дієво не захищатиме прав, свобод і законних інтересів, його канони та приписи не стануть внутрішнім переконанням суб'єктів суспільних відносин, а отже, загальнообов'язковість правових норм буде продиктована іншими, крім власної переконаності, мотивами.

Список використаної літератури

1. Актуальные проблемы теории государства и права : учеб. пособие / Отв. ред. Р. В. Шагиева. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – 576 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. *Даль В. И.* Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М. : Эксмо, 2007. – 736 с.
4. *Ильин А. В., Морозова С. А.* Из истории права : учеб. пособие – СПб. : Спец. лит-ра, 1996. – 320 с.
5. *Костецька Т. А.* Гласність // Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1 : А-Г. – С. 596.
6. *Оніщенко Н., Сунегін С.* Проблеми протидії правопорушенням в інформаційній сфері: реалії та перспективи // Віче. – Червень 2012. – № 11 (320). – С. 33-36.
7. Теория государства и права : учеб. / Под ред. В. Я. Кикотя, В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ИД «Форум: Инфра-М», 2008. – 624 с.